

Эла Дзюкава
Тацяна Кабржыцкая

«СТРАЛА» Ё ФАЛЬКЛОРЫ І МАСТАЦКАЙ ЛІТАРАТУРЫ: ШТРЫХІ ДА ТЫПАЛОГІІ ІНТЭРПРЭТАЦЫЙ

З даўнейшых часоў на ўсіх шыротах планеты Зямля адбывалася метафарычна-алегарычнае асэнсаванне касмагенных з'яў, расліннага і жывёльнага свету, рэчыўных атрыбутаў жыцця людзей. Сярод іншых найбольш пашыраных аб'ектаў, якія ўзбуджалі творчае мысленне нашых продкаў, вылучалася страла, што ўваходзіла ў розныя сферы жыццядзейнасці чалавека.

Страла і лук – прыстасаванні для палявання, дзякуючы якім чалавецтва забяспечвала сябе прадуктамі харчавання, ежай. З цягам часу у дадатак да жыццёвай канкрэтыкі яны пачалі паэтызавацца. Прыгадаем: страла і лук зафіксаваны ў гісторыі старажытнай міфалогіі як атрыбуты грэчаскага бога кахання Эрата, рымскіх божастваў кахання Амура і Купідона. У культуры ўсіх еўрапейскіх народаў трывала замацаваліся фразеалагізмы, звязаныя з іх імёнамі: «Купідонавы стрэлы» = «амурныя справы» = «эратычныя памкненні». Сутнасная характарыстыка гэтага і іншых багоў падавалася праз выяву стралы, што асацыятыўна звязвалася з актыўным мужчынскім пачаткам. Заходнееўрапейскае Сярэднявечча, з яго арыентацыяй на экстравертнасць культуры, звярнулася да эмблемыкі. У геральдыцы страла – праз розныя формы яе падачы – становіцца знакам мужнасці, ваяўнічасці, асаблівых заслуг у кантэксце сацыяльных характарыстык і інш. Аднак побач працягвае фігураваць і інтымнае: «сэрца, прабітае стралой». Час Рэнесансу адрадзіў увагу да антычных вобразаў у многіх відах мастацтва. Знайшлі яны сваё адлюстраванне і ў пышняй дэкаратыўнасці барока. Выявы стральцоў і стрэл шырока выкарыстоўваюцца ў скульптуры. Асабліва пазначана «купідонавымі стрэламі» вершатворчасць: паэзія эмоцый, звязаная з эротыкай, вершы-гербоўнікі, панегірыкі і інш.

Такім чынам, на працягу доўгага часу лексемы «страла», «стралец» успрымаюцца не толькі ў прамым, але і ў пераносным значэнні. Падагульняючы назіранні за зместавым напам'яненнем вобраза стралы, канстатуем, што ўрэшце аформіліся два асноўныя прачытанні. Страла азначала перамогу і ў ваенных дзеяннях, і ў сферы інтымных адносін людзей. Да такіх высноў можна прыйсці на падставе старажытных міфаў

народаў свету. Пацвярджэнні знаходзяцца і ў шматлікіх жанрах фальклорных твораў. У прыватнасці, у комплексе вясельнай абраднасці, у славянскіх казках, дзе малады падаецца ў асобе паляўнічага-стральца, што вырушыў у чужыя краі «паляваць на нарачоную». Выпушчаная ім страла валодае чароўнымі якасцямі, яна выяўляе беспамылковы выбар маладога. Пашыраны сюжэт: лясная жаба, у якую трапіла страла княжыча, ператвараецца ў прыгажуню царэўну... Навукоўцы сцвярджаюць, што такое, ці падобнае, напаўненне вобраза стралы зарадзілася яшчэ некалькі тысячагоддзяў да н. э. і актыўна пашыралася па свеце. Зафіксаванае ў народаў індаеўрапейскай культуры, яно знайшло свой прамы ці апасродкаваны адбітак і ў культуры славян...

У пантэоне славянскіх народаў уладарамі стрэлаў былі Дажбог і Пярун. Сонечныя праменні ўяўляліся стрэламі Дажбога, Перуновы стрэлы – маланкамі. Асаблівае значэнне прыдавалася стрэлам Перуна, які праз іх пасылаў на зямлю блаславенне ці пакаранне, ад іх залежаў ураджай, дабрабыт людзей і інш. Стрэлы Перуна былі надзелены магічнымі ўласцівасцямі.

У народнай культуры беларусаў існуе архаічны абрад пахавання «стралы». «І само дзейства, і песні, уключаныя ў яго, і народнае тлумачэнне сэнсу абраду сведчыць, што найперш ён праводзіўся з мэтай адвесці «грамавую стралу» ад вёскі, пазбегнуць веснавых пажараў ад перуна, ад маланкі». Разам з тым у абрадзе праглядаюцца сляды аграрнай магіі. У той жа час песні, што суправаджалі абрад пахавання «стралы», як лічыць беларуская фалькларыстка Л. Салавей, выконвалі функцыі засцерагальнай магіі. У якасці прыкладу даследчыца цытуе радкі, што складаюць своеасаблівы ўяўны дыялог, які мадэлюе выхад з магчымых трагічных наступстваў навальнічнай сітуацыі. На папярэдзальную фразу «*Ляцела страла ўздоўж сяла, забіла страла добрага малайца*» ў песенных варыянтах узнікаюць сустрэчныя, магічна-замаўляльныя радкі: «*Не ляці, страла, ды ўздоўж сяла, не забі, страла, добрага малайца*» [5, 353].

Паказальна, што старажытныя ўкраінцы таксама асцерагаліся знішчальнай энергіі Перуновых стрэл. Часам страла ў вераваннях украінцаў звязана з голадам, эпідэміямі [2, 512]. Аднак зафіксавана і адваротнае. Старакіеўскія тэксты сведчаць пра веру ўкраінцаў ў станоўчыя цудадзейныя магчымасці каменных стрэл Перуна, якія бог неба заганяў падчас навальніцы глыбока ў грунт. Той, хто знаходзіў такую стралу, рабіўся шчаслівым; такой стралою карысталіся варажбіткі, яна дапамагала вылечвацца ад хвароб і г. д. Звяртае на сябе ўвагу прысутнасць ва ўкраінскай народнай культуры твора «Ой летіла стріла». Падабенства назвы твора са згаданымі беларускімі песнямі з абраду «пахавання «стралы» відавочнае. Аднак ідэйна-зместавае напаўненне ўкраінскага твора іншае.

Беларускія песні – частка сінтэзаванага абрадавага комплексу. І гэтым тлумачыцца іх шматфункцыянальная скіраванасць: мадэляванне сітуацыі і

спроба пошуку выйсця з прадбачаных акалічнасцей. Ва ўкраінскім фальклоры існуе песенны тэкст, блізкі да згаданых беларускіх, які існуе як цалкам самастойны твор. І характарызуецца ён як гістарычная балада: «*Ой летіла стріла З-за синього моря! Ой де ж вона впала? – На вдовинім полі. – Кого ж вбила вона? – Вдовиного сина...*». Найбольш прадуктыўны перыяд украінскага баладастварэння – XVI, XVII стст., час казацкіх войнаў і казацкай неўміручай славы [3]. Навукоўцы знаходзяць у баладзе найперш ідэю рыцарска-казацкай супольнасці ўкраінцаў. Размяшчэнне ўкраінскіх зямель паміж захопніцкім Захадам і стэпавым ваяўнічым Усходам, якія час ад часу то з аднаго боку, то з другога ішлі на Украіну з войнамі, спрыяла фарміраванню тыпу чалавека, які прызнаваў волю і адначасна кіраваўся законамі барацьбы – за зямлю, за веру, за пабрацімства, за гонар.

Баладу «Ой летіла стріла» характарызуюць як твор казацкай тэматыкі. Балада пра смерць казака падобная да героіка-гістарычных і казацкіх грамадска-побытавых песень. Аднак у гэтым творы яшчэ і моцны лірычны струмень, што таксама адпавядае ўкраінскай ментальнасці. Па сваёй псіхіцы ўкраінец – лірыка-драматычны чалавек. Эмацыянальная напружанасць твора ствараецца псіхалагічна апраўданымі індывідуалізаванымі характарыстыкамі «трёх зозуль»: маці-ўдавы, сястры казака, яго жонкі. Паказальна для ўкраінскай балады і тое, што тэма трагічнасці казацкага лёсу суправаджаецца маральна-этычным яскрава выяўленым павучальным сэнсам: памяць пра казака павінна жыць у сэрцах людзей. У творы трагічны не толькі зачын, але і неспадзяваны фінал. Дыдактычнасць выяўляецца праз асуджэнне нявернасці, здрады жонкі казака. Украінская балада «Ой летіла стріла» – сапраўдны шэдэўр народнага ліра-эпасу.

Такім чынам, можна прыйсці да высновы, што беларуская народная культура ўтрымлівае ў сабе архаічны прагматычна-дзелавы падыход да аб'екту «страла»: найбольш важкай функцыяй вобраза стралы з'яўляецца жыццезабеспячэнне, жыццезахаванне ўвогуле. Беларуская апрацоўка канцэпту «страла» праз магічныя абрадавыя дзеянні выяўляе міфалагічную свядомасць мыслення. Ва ўкраінскім варыянце вобраз стралы як бы адасабляецца; вылучыўшыся з міфалагічнага комплексу, ён пачынае існаваць самастойным жыццём. Зварот да вобраза стралы ва ўкраінскай баладзе звязаны з моцнай фальклорнай асновай. Украінская балада ўвогуле «суадносіцца як жанр з думамі, гістарычнымі, міфічнымі, лірычнымі песнямі» [4, 113]. Ідэйна-мастацкі свет твора абумоўлены як уласцівым для ўкраінцаў імкненнем да гераізацыі ўласнай гісторыі, так і экспрэсіўнасцю падачы сардэчных перажыванняў, звязаных з сямейным ці асабістым жыццём, трагічна-драматычнымі перыпетыямі...

Звернемся да праяваў далейшага ўваходжання вобраза стралы ў індывідуальную творчасць, прасочым, як пазначыўся на яго інтэрпрэтацыі працэс секулярызацыі мастацтва, адыход ад першапачатковага, калектыўна-падсвядомага асэнсавання. Характар прысутнасці вобраза стралы ў

аўтарскім еўрапейскім прыгожым пісьменстве абумоўлены развіццём сацыяльна-грамадскіх асноў жыцця, станам рэальнай палітыкі, узроўнем культурнай характарыстыкі часу. Вобраз стралы знаходзіцца таксама ў прамой залежнасці ад індывідуальнага падыходу мастака да праблем маралі і этыкі, агульначалавечых каштоўнасцей. Семантыка канцэптаў «стралец», «страла» атрымлівае новыя дыскурсы прачытання.

Так, сярод цікавых прыкладаў апрацоўкі стралецкіх матываў у заходнееўрапейскім мастацтве – п’еса сусветнавядомага пісьменніка Фрыдрыха Шылера «Вільгельм Тэль» (1804), якую сам аўтар разумеў як «народную драму». Сюжэт п’есы Шылер запазычыў з сярэднявечнай народнай легенды, што існавала пад назвай «Сказ пра вольнага стральца». Легенда нарадзілася ў выніку вызваленчай вайны, якую вялі сяляне лясных раёнаў Швейцарыі супраць аўстрыйскіх захопнікаў. Паводле легенды, жорсткі і здзеклівы намеснік аўстрыйскага герцага Геслер загадаў на знак павагі кленчыць усім падданым перад паднятым на жэрдцы яго капелюхом. Горды і свабодалюбны Тэль адмовіўся выконваць абсурдны і прынізлівы загад. Пакаранне было прыдуманна для незалежнага духам Тэля асабліва бесчалавечнае. Ён мусіў выстраліць з лука ў яблык, які паклалі на галаву яго сына. І страла Тэля трапіла ў яблык, не зачাপіўшы сына. Тэль – перамогац! Яму ўдаецца забіць ненавіснага народам Геслера. І гэтак становіцца сігналам да народнага паўстання за агульную свабоду швейцарцаў.

Драма «Вільгельм Тэль» паказальная не толькі ідэяй справядлівай барацьбы, але і новым, маральна-этычным напаўненнем. Дзякуючы Шылеру, які індывідуалізаваў біяграфію стральца гісторыяй з сынам, у творы «Вільгельм Тэль» была закранута праблема «бацькі і дзеці». Рэнесансны, тыранаборчы пафас творчасці Шылера дапаўняўся асветніцкімі мэтамі: у творы было ўзнята пытанне адказнасці бацькоў за лёс дзяцей...

Фраза «вольны стралец» стала крылатай, даўнейшы традыцыйны вобраз стральца як каханка атрымліваў іншы акцэнт, са сферы інтымна-асабістага ён пераносіўся ў сферу сацыяльна-грамадскага. Амаль праз сто гадоў пасля з’яўлення п’есы пра вольнага стральца ў палітычным клімаце Аўстрыйскай імперыі сярод галіцкіх украінцаў узнікае рух «Січові стрільці». Дзейнасць гэтага рэгіянальнага вайсковага фарміравання на пачатку ХХ ст. была скіравана супраць аўстрыйска-нямецкага сацыяльнага і нацыянальнага прыгнёту. Склад фарміравання быў унікальны, большасць яго членаў – украінская творчая інтэлігенцыя. Зарадзіўся цэлы пласт вершаваных мастацкіх твораў, аўтары якіх адчувалі сябе «вольнымі стральцамі». Легенда пра вольнага стральца, увасобленая ў мастацкім творы Шылерам, знайшла свой далейшы працяг.

Паказальным для выкарыстання вобраза стралы мастацкай літаратурай стала і мяжа ХХ – ХХІ стст. Так, беларускі аўтар Уладзімір Арлоў стварае аповесць «Дзень, калі ўпала страла» (1985). Пад назвай

«Пакуль ляціць страла» (2012) убачыла свет кніга публіцыстыкі пісьменніка, у аснову якой пакладзены яго роздумы над гістарычнымі і грамадскімі праблемамі, над творчымі і звязанымі з асабістым жыццём пытаннямі. Кампазіцыя кнігі, што вырасла з канцэпцыі знакамітага зборніка У. Караткевіча «Быў. Ёсць. Буду», дадаткова ўказвае на тое, як разумее канцэпт «страла» пісьменнік У. Арлоў. Новыя сацыяльна-палітычныя, культурныя рэаліі абумовілі індывідуальна-аўтарскую інтэрпрэтацыю вобраза стралы.

Кожная нацыянальная літаратура імкнецца пры звароце да мінулага высветліць найбольш аўтэнтычнае, сакральнае, асабліва знакавае ў гісторыі роднага народа. Аповесць «Дзень, калі ўпала страла» выяўляе імкненне пісьменніка да філасофскага асэнсавання рэчаіснасці. Тэматычныя адкрыцці У. Арлова атрымліваюць новыя афармленні, рэалізуюцца ў навацых думкі, стылю, ва ўсёй складанасці літаратурных і міфалагічных алюзіяў.

Сюжэт аповесці «Дзень, калі ўпала страла» закранае гісторыю беларускай Полаччыны XIII ст. Смеласць аўтара ў тым, што летапісныя сведчанні пра гэты перыяд у поўным аб'ёме не захаваліся. У цэнтры твора – полацкі князь Уладзімір, паводле тэкста – Валодша, папярэднік летапісна вядомага князя Брачыслава, што выдаў сваю дачку за Аляксандра Неўскага. Гістарычна засведчана, што «ў пачатку XIII ст. Полацкае княства практычна спыніла свой удзел у міжусобнай барацьбе на Русі, усё мацней уцягваючыся ў змаганне з заходнімі суседзямі... у 1203 г. упершыню ўступіла ў ваенны канфлікт з крыжакамі...» [1, 448]. Паводле аўтарскай рэканструкцыі гісторыі, князь Валодша першым узначальвае барацьбу за незалежнасць усходнеславянскіх зямель ад пасяганняў чужынцаў, рыцараў Тэўтонскага ордэна. Валодшу не было суджана ўбачыць пераможны канец справядлівай вайны: вораг атруціў князя. Але ж – у філасофскім плане – страла, пушчаная полацкім князем Валодшам на пачатку ўзброенага вызваленчага паходу, дагнала захопнікаў пад Грунвальдам.

Аднаўленне панарамы праўдзівай гісторыі ў аповесці У. Арлова падпарадкавана высокай мэце выхавання патрыятызму. Пісьменнік актывізуе думкі чытачоў. Хто мы? Чые мы нашчадкі? Кім былі нашы продкі? Ідэйна-дыдактычная скіраванасць падаецца ў творы вельмі тонка, праз ўмелае выкарыстанне нарадазнаўчага матэрыялу.

З міфапаэтычных крыніц жывіцца думка пісьменніка пры стварэнні пейзажнага малюнка: «*Калі вадзянік ужо расклаў сваё халоднае вогнішча і над ракою папоўз туман...*» [1, 30] Іншы раз сваю ўласную, аўтарскую фразу У. Арлоў канструіруе пад фальклорную формулу прыказкі: «*Ад лютага каня вуздэчка стрымае, а хуткі гнеў розумам утаймуецца*» [1, 30]. Вера ў сувязь жывых з душамі памерлых закладзена ў апошніх радках аповесці: «*У той дарозе, каля вясёлых вечаровых вогнішчаў, старэйшыя векам дружыннікі неаднойчы згадвалі любамудрага князя і прастадушна верылі,*

што князь бачыў перамогу з захмарных высяў і радуецца цяпер разам з імі» [1, 38]. У гэтых радках прачытваецца і ідэя духоўнай сувязі паміж пакаленнямі.

Аднак найбольш важкай ідэйна-мастацкай знаходкай пісьменніка з’яўляецца апора на вобраз стралы. Галоўны пасыл у аповесці, звязаны з вобразам стралы, – спрадвечнасць і няспыннасць існавання народа. Вобраз стралы выкарыстоўваецца аўтарам неаднойчы. Традыцыйна ён падаецца ў кантэксце ратных подзвігаў даўніх беларусаў: *«Першая страла яшчэ не сустрэлася з зямлёй ці варожым панцырам, а наўздагон кожны лучнік паспявае пасылаць яшчэ тры»* [1, 21]. Больш завуаляваны іншы прыклад. Так, спецыялісты-культурологі ў фразе *«Булатная страла ўпілася не ў закрывак ваўку, а ў Іллёў гарляк»* [1, 21] убачаць аўтарскую апеляцыю да міфалагічнай цудадзейнай уласцінасці стралы быць «праўдзісткай», выяўляць сапраўдную сутнасць з’явы. «Булатная страла» якраз і вызначае здрадніка баярына Іллю, які, па падазрэнні Валодшы, быў падкуплены немцамі.

Як мы ўжо адзначалі, стылю аповесці ўласціва не столькі фактаграфічнасць, колькі філасофскі роздум. Вядучым, цэнтральным месцам аповесці выступае наступны ўрывац, у якім выкарыстаны канцэпт «страла»: *«Не па сваёй волі нараджаецца чалавек, лежачы без сну, думаў князь. Але, калі прыйшоў ужо на свет, мусіць зразумець свой лёс і заўжды трымацца той невідочнай стралы, што ляціць праз дні і гады, пазначаючы кожнаму ягоны шлях. Ляціць, пакуль не ўпадзе долу. Тады застаецца толькі памяць аб чалавеку. Аб адным – на год, аб другім – на векі вечныя. Але ён згодны адмовіцца ад гэтай памяці, толькі б спраўдзілася задуманае»* [1, 21 – 22].

Згода «адмовіцца ад памяці пра сябе» – знак самаахвярнасці князя Валодшы, які думае не пра сваю славу, а пра славу роднай зямлі. І пераконваў сваіх паплечнікаў: *«чужынцы з крыжамі на плашчах ніколі не будуць гаспадарамі на гэтай зямлі»* [1, 36]. На выяўленне яго высакародных рыс характару працуе мастацкі прыём параўнання лёсу чалавека з палётам стралы. Князь перакананы, што кожны чалавек павінен *«трымацца той невідочнай стралы, што ляціць праз дні і гады, пазначаючы кожнаму ягоны шлях»* [1, 36]. Князь адчуваў сваю гістарычную місію і быў ёй верны да канца.

Падагульняючы нашы назіранні над вобразам стралы, адзначым, што гэты вобраз прайшоў свае тысячагадовыя шляхі ад калектыўна-фальклорнага да індывідуальна-аўтарскага асэнсавання. Традыцыйная формула-метафара «страла як маланка ці прамень» з улікам патэнцый гістарычнага развіцця ператвараецца ў сімвал. Метафара ахоплівае толькі частку з’явы. Сімвал жа – паняцце шырэйшае, сімвал вызначаецца шматзначнасцю. Галоўны стрыжань мастацкага дыскурсу пісьменства

выбудоўваецца на засваенні традыцый і, як і належыць, у пошуках нечага новага.

Сучасныя мастакі, звяртаючыся да вобраза стралы, выяўляюць сваю абазнанасць з архаічным зместавым нападунем гэтага вобраза, зрэдку творча апрацоўваючы яго асобныя элементы. Аднак на першы план выходзіць спалучанасць элементаў старажытнасці і наватарства. На сучасным эвалюцыйным этапе развіцця чалавечай цывілізацыі канцэпт «страла» замацаваў за сабою такія важкія паняцці, як свабодалюбства, самасцвярджэнне, імклівасць намераў і абавязковасць іх здзяйснення. У канцэпт «страла» закладзена ідэя пераемнасці пакаленняў, іх духоўнай сувязі. Функцыя стралы як сімвала – дасягненне перамогі.

ЛІТАРАТУРА

1. *Варонін, В.* Полацкае княства / В. Варонін // Вялікае Княства Літоўскае: энцыклапедыя: у 2 т. – Т. 2. – Мінск, 2006.
2. *Войтович, В.* Украінська міфалогія / В. Войтович. – Київ, 2002.
3. *Дей, О.* Украінська народна балада / О. Дей. – Київ, 1986.
4. Літаратурознавча энцыклапедыя: в 2 т. / автор-уклад. Ю. Ковалів. – Т.1. – Київ, 2007.
5. *Салавей, Л.* Пахаванне стралы / Л. Салавей // Міфалогія беларусаў: энцыклапед. слоўнік. – Мінск, 2011.